

TALABALAR ILMIY FAOLLIGI MASALASI

Sariboyeva Shaxnoza Xasanboyevna

E-mail: alisheryoldashev1989@gmail.com

+99891 183 64 89

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20195076>

ARTICLE INFO

Received: 1st May 2026

Accepted: 5th May 2026

Published: 15th May 2026

KEYWORDS

Talaba, ilmiy faollik, falsafa, ilmiy tafakkur, akademik erkinlik, innovatsion fikrlash, ta'lim, ilmiy izlanish, intellektual salohiyat, motivatsiya, oliy ta'lim, yoshlar siyosati.

ABSTRACT

Mazkur maqolada talabalar ilmiy faolligi masalasi falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Ilmiy faollikning mohiyati, uning oliy ta'lim tizimidagi o'rni, talabalarning ilmiy tafakkurini rivojlantirish omillari hamda zamonaviy jamiyatda yoshlarning ilmiy izlanishlarga bo'lgan ehtiyoji ilmiy manbalar asosida yoritiladi. Shuningdek, ilmiy faoliyatning shaxs kamoloti, tanqidiy tafakkur, innovatsion fikrlash va ijtimoiy taraqqiyot bilan bog'liqligi falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Maqolada oliy ta'lim muassasalarida ilmiy muhitni shakllantirish, akademik erkinlik, ilmiy motivatsiya va intellektual salohiyatni rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kirish

Zamonaviy globallashtirish jarayonida ilm-fan va innovatsiyalar har qanday davlat taraqqiyotining asosiy omiliga aylanmoqda. Shu sababli oliy ta'lim tizimida talabalar ilmiy faolligini oshirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. UNESCO hisobotlariga ko'ra, innovatsion iqtisodiyotga ega mamlakatlarda yoshlarning ilmiy-tadqiqot faoliyatiga jalb qilinishi ilmiy taraqqiyotning asosiy ko'rsatkichlaridan biri sifatida baholanadi [1].

Talabalarning ilmiy faolligi nafaqat kasbiy tayyorgarlikni mustahkamlaydi, balki ularda mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil, muammolarni ilmiy asosda hal qilish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi [2]. Falsafiy nuqtayi nazardan qaralganda, ilmiy faoliyat insonning bilishga bo'lgan ehtiyojining amaliy ifodasi hisoblanadi. Aristotel "Metafizika" asarida inson tabiatan bilishga intiluvchi mavjudot ekanligini ta'kidlagan [3]. Mazkur g'oya bugungi ta'lim tizimida ham o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ham yoshlarning ilmiy salohiyatini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilangan. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun hamda "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida"gi Qonunda yoshlarni ilmiy izlanishlarga keng jalb qilish zarurligi qayd etilgan [4]. Shu jihatdan talabalar ilmiy faolligini falsafiy tahlil qilish muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda falsafiy tahlil, tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, tarixiylik va mantiqiylik metodlaridan foydalanildi. Talabalar ilmiy faolligi masalasi ilmiy-falsafiy manbalar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari, pedagogik va sotsiologik tadqiqotlar asosida o'rganildi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy faoliyatning ontologik, gnoseologik va aksiologik jihatlariga alohida e'tibor qaratildi. Ontologik yondashuv orqali ilmiy faollikning mohiyati va jamiyatdagi o'rni tahlil qilindi. Gnoseologik yondashuv ilmiy bilish jarayonining talabalar tafakkuriga ta'sirini ochib berishga xizmat qildi. Aksiologik yondashuv esa ilmiy faoliyatning qadriyat sifatidagi ahamiyatini aniqlash imkonini berdi [5].

Shuningdek, zamonaviy ta'lim falsafasiga oid ilmiy manbalar, xususan, Jon Dyui, Karl Popper va Tomas Kun kabi olimlarning ilmiy bilish va ta'lim haqidagi qarashlari tahlil qilindi [6].

Natijalar

Tadqiqot natijalariga ko'ra, talabalar ilmiy faolligi quyidagi asosiy omillar bilan chambarchas bog'liq ekanligi aniqlandi:

- oliy ta'lim muassasasidagi ilmiy muhit;
- professor-o'qituvchilarning ilmiy rahbarlik faoliyati;
- akademik erkinlik darajasi;
- ilmiy motivatsiya va rag'batlantirish tizimi;
- axborot-resurs bazasining mavjudligi;
- talabalarining mustaqil fikrlash ko'nikmalari.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, talabalar ilmiy faoliyat bilan shug'ullanganida ularning tanqidiy fikrlash darajasi yuqori bo'ladi [7]. Ayniqsa, ilmiy maqola yozish, konferensiyalarda ishtirok etish va ilmiy loyihalarda qatnashish talabalar intellektual salohiyatini sezilarli darajada oshiradi.

Karl Popper ilmiy tafakkurning asosini tanqidiy yondashuv tashkil qilishini ta'kidlagan [8]. Talabalar ilmiy faolligi ham aynan shu tanqidiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi. Talaba ilmiy tadqiqot jarayonida mavjud bilimlarni shubha ostiga qo'yadi, tahlil qiladi va yangi ilmiy xulosalarga keladi.

Shuningdek, Tomas Kun ilm-fan taraqqiyoti paradigmalarning almashinuvi orqali rivojlanishini qayd etgan [9]. Talabalar ilmiy faoliyatga jalb qilinishi kelajakdagi yangi ilmiy paradigmalarning shakllanishiga zamin yaratadi.

Tahlil va muhokama

Talabalar ilmiy faolligi masalasi zamonaviy falsafa, pedagogika va sotsiologiya fanlarining kesishgan nuqtasida shakllanayotgan dolzarb ilmiy muammolardan biridir. Chunki bugungi axborotlashgan jamiyatda ilmiy tafakkur va intellektual salohiyat davlat taraqqiyotining asosiy mezoniga aylanmoqda. Oliy ta'lim tizimi esa ana shu ilmiy salohiyatni shakllantiruvchi eng muhim institut hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, talabalar ilmiy faoliyatga bo'lgan munosabatini falsafiy tahlil qilish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyat ham kasb etadi.

Falsafada bilish nazariyasi insonning borliqni anglash jarayonini o'rganadi. Gnoseologik qarashlarga ko'ra, inson bilimi amaliy faoliyat asosida shakllanadi va takomillashadi [10]. Talabalar ilmiy faoliyat bilan shug'ullanishi ham aynan ana shu bilish jarayonining faol shakli hisoblanadi. Chunki ilmiy izlanish davomida talaba faqat tayyor bilimlarni o'zlashtirib qolmaydi, balki yangi xulosalar chiqarishga, muammolarni mustaqil tahlil qilishga va nazariy qarashlarni amaliyot bilan bog'lashga harakat qiladi. Bu esa uning tafakkurini rivojlantiradi.

Ilmiy faoliyatning falsafiy mohiyati insonning haqiqatga intilishi bilan bog'liqdir. Platon va Aristotel kabi qadimgi yunon faylasuflari bilimni insonning eng oliy qadriyati sifatida talqin qilganlar [3]. Aristotelning fikricha, inson tabiatan bilishga intiluvchi mavjudotdir. Shu sababli ilmiy izlanish insonning tabiiy ehtiyojlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Talabalar ilmiy faolligi ham aynan mana shu ehtiyojning zamonaviy shaklidir.

Bugungi globallashuv sharoitida bilimlar iqtisodiyoti tushunchasi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Peter Druker ilmiy bilim va intellektual resurslarni zamonaviy iqtisodiyotning asosiy kapitali sifatida baholaydi [11]. Bu esa oliy ta'lim tizimida talabalarni ilmiy faoliyatga jalb qilish zaruratini yanada kuchaytiradi. Chunki zamonaviy mehnat bozori nafaqat nazariy

bilimga ega, balki mustaqil tadqiqot olib bora oladigan, muammolarga innovatsion yondasha oladigan mutaxassislarni talab qilmoqda.

Talabalarning ilmiy faolligi shaxs kamoloti bilan ham bevosita bog'liqdir. Gegel inson tafakkuri rivojlanishini erkinlik bilan bog'lagan holda, shaxsning intellektual o'sishini uning mustaqil fikrlashi orqali izohlaydi [12]. Ilmiy faoliyat aynan mustaqil fikrlashni shakllantiruvchi muhim vositadir. Talaba ilmiy tadqiqot jarayonida muayyan muammoni o'rganadi, turli qarashlarni tahlil qiladi, ularni solishtiradi va mustaqil xulosa chiqaradi. Bu esa unda erkin tafakkur madaniyatini rivojlantiradi.

Karl Poppening tanqidiy ratsionalizm nazariyasiga ko'ra, ilm-fan doimiy ravishda mavjud nazariyalarni inkor etish va yangilarini yaratish orqali rivojlanadi [8]. Talabalarning ilmiy faoliyati ham aynan shu tanqidiy tafakkur madaniyatini shakllantiradi. Talaba ilmiy maqola yozish yoki tadqiqot olib borish jarayonida mavjud ilmiy qarashlarni tanqidiy baholashga o'rganadi. Natijada unda dogmatik fikrlash emas, balki ilmiy skeptitsizm shakllanadi.

Shu bilan birga, Tomas Kunning ilmiy paradigmalariga oid qarashlari ham talabalar ilmiy faolligini tushunishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi [9]. Kun ilm-fan taraqqiyotini paradigmalar almashinuvi orqali izohlaydi. Yangi ilmiy paradigmalarining paydo bo'lishida esa yosh tadqiqotchilarning roli katta bo'ladi. Chunki yoshlar ko'pincha an'anaviy qarashlardan chiqib, yangicha fikrlashga moyil bo'ladilar. Talabalarning ilmiy faoliyatga jalb qilinishi kelajakdagi ilmiy yangilanishlarning poydevorini yaratadi.

Sharq mutafakkirlarining ilm-fan haqidagi qarashlari ham bugungi talabalar ilmiy faolligini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Abu Nasr Forobiy ilmiy jamiyat taraqqiyotining asosiy omili deb hisoblagan [13]. Unga ko'ra, inson ilm orqali komillikka erishadi. Ibn Sino esa ilmiy bilishni inson tafakkurining eng yuqori bosqichi sifatida baholagan [14]. Ushbu g'oyalar zamonaviy ta'lim tizimida ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan.

Bugungi kunda talabalar ilmiy faolligiga ta'sir qiluvchi omillar orasida motivatsiya alohida o'rin tutadi. Abraham Maslou ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasida insonning o'zini o'zi namoyon etish ehtiyojini eng yuqori bosqich sifatida ko'rsatadi [15]. Ilmiy faoliyat esa aynan insonning o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishiga xizmat qiladi. Talaba o'z ilmiy maqolasi yoki tadqiqoti orqali o'z bilim va imkoniyatlarini namoyon etadi. Bu esa unda o'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi.

Shuningdek, zamonaviy psixologik tadqiqotlar ilmiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi talabalar orasida mas'uliyat, mantiqiy tafakkur va kommunikativ kompetensiyalar yuqori darajada shakllanishini ko'rsatmoqda [17]. Ilmiy izlanish jarayonida talaba ilmiy etikaga amal qilishni, dalillar bilan ishlashni va akademik halollik tamoyillariga rioya etishni o'rganadi. Bu esa uning professional va ma'naviy kamolotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Talabalar ilmiy faolligiga axborot texnologiyalarining ta'siri ham nihoyatda katta. Manuel Kastelsning "Tarmoq jamiyati" konsepsiyasiga ko'ra, zamonaviy jamiyatda axborot eng muhim resurs hisoblanadi [16]. Elektron kutubxonalar, ilmiy ma'lumotlar bazalari va xalqaro platformalar talabalar uchun ilmiy axborot olish imkoniyatlarini kengaytirdi. Masalan, Scopus, Web of Science, Google Scholar kabi ilmiy platformalar orqali talabalar dunyoning yetakchi olimlari tadqiqotlari bilan tanishish imkoniga ega bo'lmoqdalar.

Biroq raqamli texnologiyalarning salbiy jihatlari ham mavjud. Internetdagi tekshirilmagan ma'lumotlarning ko'pligi ayrim hollarda talabalar orasida ilmiy savodsizlikning kuchayishiga olib kelmoqda. Ayrim talabalar tayyor ma'lumotlarni tahlilsiz qabul qilishga moyillik bildirmoqdalar. Bu esa tanqidiy tafakkurning sustlashishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu sababli zamonaviy ta'lim tizimida media savodxonlik va ilmiy tafakkur madaniyatini shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi.

Pedagogik nuqtayi nazardan qaralganda, professor-o'qituvchilarning ilmiy rahbarlik faoliyati talabalar ilmiy faolligining muhim omillaridan biridir. Ilmiy rahbar talabaning ilmiy yo'nalishini belgilaydi, metodologik tavsiyalar beradi va ilmiy faoliyatni tashkil etishda

ko'maklashadi [17]. Jahon universitetlari tajribasi shuni ko'rsatadiki, ilmiy rahbarlik tizimi yaxshi yo'lga qo'yilgan oliy ta'lim muassasalarida talabalar ilmiy faolligi yuqori bo'ladi.

Shuningdek, akademik erkinlik masalasi ham ilmiy faoliyatning muhim shartlaridan biridir. Akademik erkinlik mavjud bo'lmagan muhitda ilmiy tafakkur rivojlanmaydi [18]. Talaba erkin fikr bildirish, ilmiy muammolarni mustaqil tanlash va tadqiqot olib borish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Chunki ilm-fan majburiylik yoki qo'rquv muhitida emas, balki erkin tafakkur asosida rivojlanadi.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida ham so'nggi yillarda talabalar ilmiy faolligini oshirish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Yoshlarni ilm-fanga jalb qilish, startap loyihalarni qo'llab-quvvatlash, ilmiy konferensiyalar va tanlovlarni tashkil etish shular jumlasidandir. Bu esa yoshlarning ilmiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Talabalarning ilmiy faoliyatga jalb qilinishi jamiyatning innovatsion rivojlanishiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Iqtisodchi Yozef Shumpeter innovatsiyalar iqtisodiy taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi ekanligini ta'kidlagan [19]. Innovatsiyalar esa ilmiy g'oyalarsiz yuzaga kelmaydi. Yosh tadqiqotchilar tomonidan ilgari surilayotgan yangi g'oyalar kelajakdagi ilmiy va texnologik taraqqiyotning poydevorini tashkil etadi.

Falsafiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, ilmiy faoliyat insonning ma'naviy kamolotiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Nikolay Berdyayev ijodkorlikni inson erkinligining eng yuqori shakli sifatida baholaydi [20]. Ilmiy izlanish ham ijodiy jarayon bo'lib, unda inson o'z tafakkur imkoniyatlarini namoyon etadi. Talaba ilmiy faoliyat jarayonida nafaqat bilim oladi, balki sabr-toqat, mas'uliyat, mantiqiy tafakkur va haqiqatga intilish kabi fazilatlarni ham shakllantiradi.

Shuningdek, ilmiy faoliyat yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishga ham xizmat qiladi. Ilmiy konferensiyalar, seminarlar va ilmiy loyihalarda ishtirok etish talabalarni ijtimoiy muloqotga, jamoa bilan ishlashga va fikr almashishga o'rgatadi. Bu esa ularning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Xalqaro tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ilmiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi talabalar mehnat bozorida yuqori raqobatbardoshlikka ega bo'ladilar [1]. Chunki ilmiy izlanish jarayonida shakllangan tahliliy fikrlash, muammolarni hal qilish va innovatsion yondashuv ko'nikmalari zamonaviy kasbiy faoliyatda muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, talabalar ilmiy faolligi masalasi falsafiy, pedagogik va ijtimoiy jihatdan murakkab hamda ko'p qirrali hodisadir. Ilmiy faoliyat inson tafakkurini rivojlantiradi, jamiyatning innovatsion taraqqiyotiga xizmat qiladi va yoshlarning ma'naviy kamolotini ta'minlaydi. Shu sababli zamonaviy oliy ta'lim tizimida talabalar ilmiy faolligini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, talabalar ilmiy faolligi zamonaviy oliy ta'lim tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ilmiy faoliyat talabalarni mustaqil fikrlashga, tanqidiy tahlil qilishga va innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqishga o'rgatadi. Falsafiy jihatdan qaralganda, ilmiy faollik insonning bilishga bo'lgan tabiiy ehtiyojining namoyonidir.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, talabalar ilmiy faolligini oshirish uchun oliy ta'lim muassasalarida erkin ilmiy muhit yaratish, ilmiy motivatsiyani kuchaytirish, zamonaviy axborot-resurs bazalarini kengaytirish va professor-o'qituvchilarning ilmiy rahbarlik salohiyatini rivojlantirish zarur.

Shuningdek, yoshlarni ilm-fanga jalb qilish davlat taraqqiyoti va innovatsion rivojlanishning muhim omili sifatida qaralishi lozim. Talabalarning ilmiy faolligini qo'llab-quvvatlash orqali kelajakda yuqori intellektual salohiyatga ega mutaxassislarni shakllantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. UNESCO Science Report: The Race Against Time for Smarter Development. Paris: UNESCO Publishing, 2021. – B. 45–52.

2. Astin A. Student Involvement: A Developmental Theory for Higher Education. *Journal of College Student Development*, 1999. – B. 518–529.
3. Aristotel. *Metafizika*. Moskva: Mysl, 1976. – B. 12–18.
4. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. Toshkent, 2020. – B. 5–11.
5. Blauberg I., Yudin E. *Sistemniy podxod v sovremennoy nauke*. Moskva: Nauka, 1973. – B. 64–79.
6. Dewey J. *Democracy and Education*. New York: Macmillan, 1916. – B. 112–130.
7. Tinto V. *Leaving College: Rethinking the Causes and Cures of Student Attrition*. Chicago: University of Chicago Press, 1993. – B. 98–115.
8. Popper K. *The Logic of Scientific Discovery*. London: Routledge, 2002. – B. 33–47.
9. Kuhn T. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press, 1962. – B. 66–91.
10. Spirkin A. *Filosofiya*. Moskva: Gardariki, 2004. – B. 210–228.
11. Drucker P. *Post-Capitalist Society*. New York: Harper Business, 1993. – B. 173–185.
12. Gegel G. *Fenomenologiya duxa*. Sankt-Peterburg: Nauka, 1999. – B. 142–150.
13. Forobiy A.N. *Fozil odamlar shahri*. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. – B. 24–31.
14. Ibn Sino. *Donishnoma*. Toshkent: Fan, 1981. – B. 54–63.
15. Maslow A. *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row, 1954. – B. 80–106.
16. Castells M. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishing, 2010. – B. 355–370.
17. Boyatzis R. *Developing Emotional Intelligence in Higher Education*. *Academy of Management Learning & Education*, 2008. – B. 92–105.
18. Altbach P. *Global Perspectives on Higher Education*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2016. – B. 211–225.
19. Schumpeter J. *The Theory of Economic Development*. Cambridge: Harvard University Press, 1934. – B. 74–89.
20. Berdyayev N. *Smysl tvorchestva*. Moskva: AST, 2002. – B. 95–108.

INNOVATIVE
ACADEMY